

AKKREDITIV HISOB-KITOBNING AFZALLIKLARI: XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA

Hazratqulova Sevinchbeka Shodiyor qizi

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Xususiy huquq
fakulteti 3-guruh talabasi

khazartkulovasevinchbeka@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolada hisob-kitoblarning eng qulay va ishonchlisi hisoblangan akkreditiv bo'yicha hisob-kitob qilishning o'ziga xos xususiyatlari, ushbu usulda hisob-kitobning afzallik va kamchiliklari bayon etilgan. Ma'lumki, respublikamizda faoliyat yuritayotgan banklarning rolini oshirish uchun hukumat tomonidan bir qator qonun hujjatlar tasdiqlanmoqda, jumladan, "O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining qarori, 13.04.2020 yilda ro'yixatdan o'tgan, ro'yixat raqmi 3229)gi qonuning o'zi bunga yaqqol misol. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning har biri bank xizmatini chetlab o'tib faoliyat ko'rsata olmaydi, ya'ni o'zaro hisob-kitoblarini amalga oshirishda bank yordamisiz faoliyatini yakunlay olmaydi. Shu sababli bankni faoliyatini, uning erkinligini oshirish maqsadida hukumat tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Chunki bank tizimida o'tkazilayotgan islohotlar moliyaviy banklarning, balki butun iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga asos bo'ladi. Bank islohotlari respublikamiz iqtisodiyotining rivojlanishiga asos bo'ladi. Ayni davrida, respublikamiz bank tizimi barqaror bo'lib, buni xalqaro reyting kompaniyalari ham e'tirof etmoqda.

Kalit so'zlar: hisob-kitoblar, akkreditiv, shartnoma, SWIFT, to'lovga qobilyat, nadq pul, naqdsiz pul.

Kirish. Bugungi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida to'lov tizimi har bir mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim rol o'ynamoqda. Jumladan, akkreditiv bo'yicha hisob-kitoblar xalqaro doirada muhim ahamiyatga ega.

Akkreditiv to'lov shakliga to'xtalishdan oldin, uni dastlab qayerda foydalanganligiga to'xtalib o'tishimiz lozim. Akkreditiv to'lov shakli dastlab Yevropada qo'llanilgan bo'lib, Xalqaro Savdo Palatasi 1933 yilda Hujjatli kreditlar bo'yicha birinchi yagona bojxona va amaliyotni "**Uniform Customs and Practice for Documentary Credits**" (keying – o'rinlarda UCP)

tayyorlashni nazorat qilib, tijorat banklari uchun butun dunyo bo'ylab operatsiyalarga qo'llash uchun ixtiyoriy asos yaratdi¹. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida sayohatchilar odatda o'zlari bilan banki tomonidan chiqarilgan dumaloq akkreditivlarni olib yurishgan, bu esa xaridorga sayohati davomida boshqa banklardan naqd pul olish imkonini bergan. Bu turdagi akkreditiv oxir-oqibat sayohat cheklari, kredit kartalari va avtomatlashtirilgan kassalar bilan almashtirildi². Garchi akkreditivlar dastlab faqat qog'oz hujjat sifatida mavjud bo'lsa-da, ular XIX asr oxirida telegraf, XX asrning ikkinchi yarmida teleks orqali muntazam ravishda chiqarila boshlandi³. 1973 yildan boshlab SWIFT yaratilishi bilan banklar xarajatlarni nazorat qilish vositasi sifatida elektron ma'lumotlar almashinuvigao'ta boshladilar va 1983 yilda UCP akkreditivlarni "teletranslyatsiya"ga ruxsat berish uchun o'zgartirildi⁴. XXI asrga kelib, akkreditivlarning katta qismi elektron shaklda chiqarildi va butunlay "qog'ozsiz" akkreditiv keng tarqalgan bo'lib qoldi. Marsel Devid Reyx (odatda Mark Rich nomi bilan tanilgan) neft savdosida akkreditivlardan foydalanishni ommalashtirdi⁵. Shu asnoda, akkreditiv to'lov turi hozirgacha shakllanib kelmoqda. Shuningdek, Akkreditivlar nafaqat milliy qonunchilik bilan balki, xalqaro miqyosda tan olingan qoidalar va tartiblar bilan tartibga solingan.

Shu o'rinda savol vujudga keladi, akkreditiv bo'yicha hisob kitob shakli o'zi nima?

To'lov qobilyati noma'lum bo'lgan korxonalar bilan hisob-kitob qilishda qo'l keladigan hisob-kitob shakli akkreditiv vositasida hisob-kitob qilishdir⁶. Ya'ni bu bilan nima demoqchi? Bank ikkala tarafga akkreditiv hisob varaqa ochish uchun, avvalambor, ularning hisob raqamida yetarli summa bormi yoki yo'q ekaniga qaraydi. Yuqoridagi jumalada: "to'lov qobilyati noma'lum bo'lgan korxonalar" deganda aynan shu nazarda tutilmoqda. Demak, bu hisob-kitob shaklida ishonchni suis`temol qilish degan tushuncha bo'lmaydi. Agarda ta'raflar o'rtasida kelishilgan shartnomalarning to'lov shaklini akkreditiv shakli bo'yicha amalga oshirsa, ishonchli bo'lishi tabiiy. Bir so'z bilan aytganda,

¹ Chadsey, Horace M. (1954). ["Practical Effect of the Uniform Commercial Code on Documentary Letter of Credit Transactions"](#). *University of Pennsylvania Law Review*. **102** (5): 618–628. [doi:10.2307/3310135](#). [JSTOR 3310135](#)

² McKeever, Kent; Ditcheva, Boriana (October 2006). "The Circular Letter of Credit". [library.law.columbia.edu](#). Retrieved 2018-10-31

³ Barnes, James G.; Byrne, James E. (Spring 2001). "E-Commerce and Letter of Credit Law and Practice". *The International Lawyer*. **35**: 23–29

⁴ Kozolchyk, Boris (Summer 1992). ["The Paperless Letter of Credit"](#). *Law and Contemporary Problems*. **55** (3): 39–101. [doi:10.2307/1191864](#). [JSTOR 1191864](#)

⁵ Javier Blas & Jack Farchy (2022). *The World for Sale*. Penguin Books. p. 61

⁶ Mualliflar jamoasi "Fuqarolik huquqi" darslik 2-qism. –T.: "Adolat", 2007. -406-b

akkreditiv to'lov shaklining asosiy maqsadi: jo'natilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun tolovni kafolatlash. Shuningdek, huquqshunos olim O.A.Ortiqovning fikriga ko'ra, akkreditiv faqat bir ta'minotchi bilan hisob-kitob qilishga mo'ljallangan bo'lishi mumkin⁷. Akkreditivning muddati va hisob-kitob qilish tartibi tomonlar o'rtasida tuziladigan shartnomada belgilanadi. Shartnomada quyidagilar ko'rsatiladi:

- emitent bankning nomi;
- akkreditiv turi, uni bajarish muddati va bajarish usullari;
- mol yetkazib beruvchining akkreditiv bo'yicha mablag' olishi uchun taqdim qilinadigan hujjatlar ro'yxati va ularning aniq tavsifi;
- tovarlarni jo'natgandan keyin hujjatlarni taqdim qilish muddati;
- mol yetkazib beruvchi va oluvchi tomonlar nomi, ularning yuridik manzillari - bajaruvchi bank nomi va boshqalar.

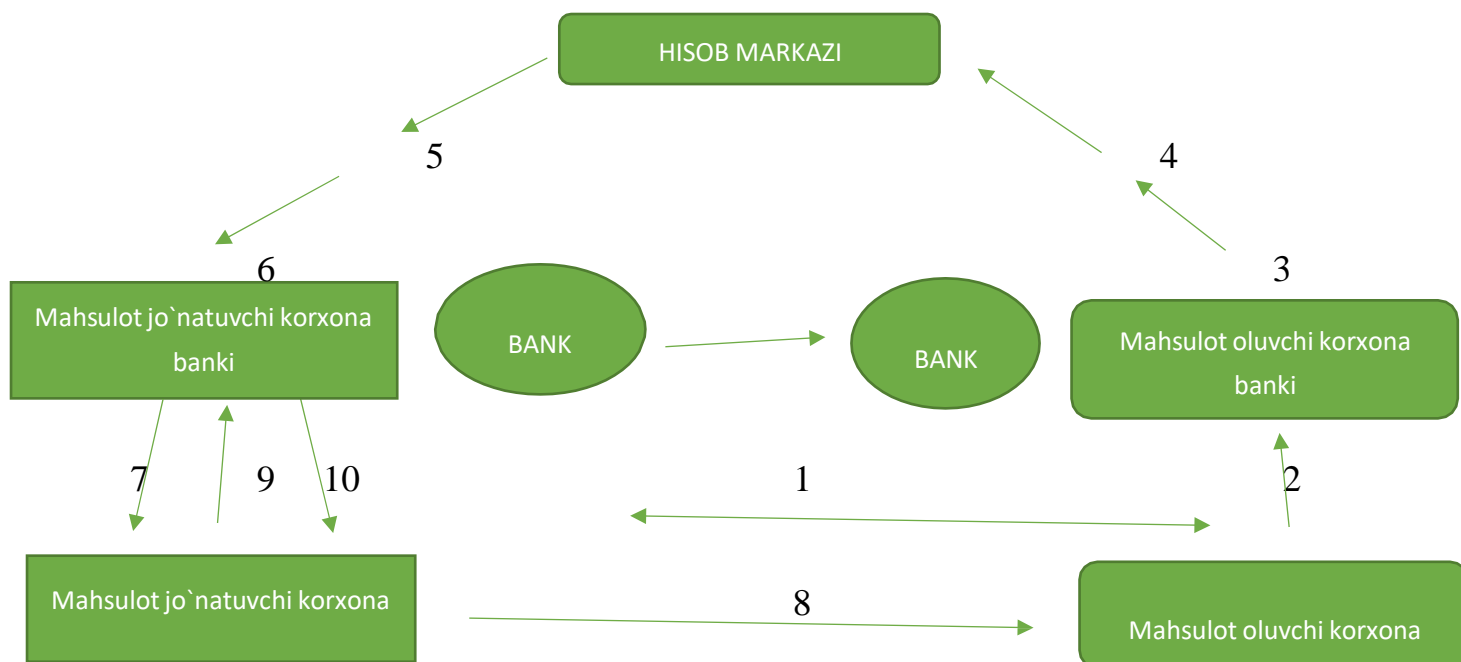
Akkreditiv to'lov shakli sotuvchining xaridorga ushbu tovarlarni taqdim etishda olgan xavf-xatarini yumshatishning asosiy usuli hisoblanadi. U buni sotuvchiga xaridor va sotuvchi o'rtasidagi oldi-sotdi shartnomasida ko'rsatilgan hujjatlarni taqdim etgani uchun to'lanishini ta'minlash orqali amalga oshiradi. Ya'ni, akkreditiv - bu bank sotuvchiga to'g'ridan-to'g'ri to'lash orqali xaridordan sotuvchiga to'lash bo'yicha qonuniy majburiyatlarni bajarish uchun ishlatiladigan to'lov usuli. Shunday qilib, sotuvchi to'lovni qabul qilish uchun xaridor emas, balki bankning kredit riskiga tayanadi. Bank sotuvchining o'zi tovarni ifodalovchi ayirboshlash hujjatlari, hujjatlarni taqdim etganda sotuvchiga tovar qiymatini to'laydi. Hujjatlar taqdim etilgandan so'ng, tovarlar an'anaviy ravishda emitent bankning nazoratida bo'ladi, bu esa xaridor (bankka sotuvchiga to'lovni to'lashni buyurgan) bunday to'lovni amalga oshirganlik uchun bankka qaytarilishi xavfidan himoya qiladi. Agarda, xaridor xarid bo'yicha to'lovni amalga oshira olmasa, sotuvchi bankda to'lovni talab qilishi mumkin. Bank xaridorning talabini o'rganib chiqadi va agar u akkreditiv shartlariga mos kelsa, talabni qondiradi. Xalqaro doirada aksariyat akkreditivlar Xalqaro Savdo Palatasi tomonidan e'lon qilingan hujjatli kreditlar bo'yicha yagona bojxona va amaliyot deb nomlanuvchi qoidalar bilan tartibga solinadi⁸.

Akkreditivlar bo'yicha yuqorida ko'rsatib o'tilgan operatsiyalarni quyidagi chizma orqali umumlashtiramiz.

⁷ O.A.Ortiqov va K.N.Navro'zova. "Naqd pulsiz hisob kitoblari va to'lov tizimi". - T.: Cho'lpon, 2014. - 77-b

⁸ Hashim, Rosmawani Che (August 2015). "[The UCP 600 rules in Letter of Credit](#)" (PDF). *University of Malaya*. Retrieved 31 October 2017

Akkreditiv orqali hisob-kitoblarda hujjatlar aylanish chizmasi

Chizmaga quyidagicha tavsif beramiz:

1. Mahsulot yetkazuvchi va mahsulot oluvchi o`rtasida xo`jalik shartnomasi tuziladi.
 2. Mahsulot oluvchi o`z bankiga akkreditiv ochish haqida ariza taqdim etadi.
 3. Mahsulot oluvchi korxonaga banki arizaga asosan mahsulot oluvchi korxonaga hisobvarag`idan to`lov o`tkazadi.
 4. Akkreditiv ochish haqidagi elektron arizaga asosan elektron to`lov Hisob markaziga elektron ko`rinishda o`tkaziladi.
 5. Hisob markazi elektron to`lov tizimi orqali mahsulot oluvchi korxonaga bankining vakillik hisobvarag`idan pul mablag`larini mahsulot sotuvchi korxonaga bankining vakillik hisobvarag`iga o`tkazadi.
 6. Kelib tushgan mablag`lar mijozlarning akkreditivlar bo'yicha hisobvarag`ida deponentlashtiriladi.
 7. Akkreditiv ochilgani haqida mahsulot yetkazuvchiga xabar beradi.
 8. Mol sotuvchi mahsulot oluvchi korxonaga tovar jo`natadi.
 9. Mahsulot yetkazuvchi mahsulot jo`natilganligi haqidagi hujjatlarni bankka taqdim etadi;
 10. Bank deponentlangan summani mahsulot sotuvchi korxonaga hisobvarag`iga o`tkazadi va akkreditivni yopadi.
- Bajaruvchi bank akkreditivning yopilganligi haqida emitent bankka xabar beradi⁹.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning akkreditiv shaklining o`z afzalligi, shu bilan birgalikda, bir qator kamchiliklari mavjud. Akkreditiv shakli bo'yicha hisob-kitob qilishning afzallik tomoni shundaki, mahsulot yetkazib beruvchi uchun to`lov to`liq kafolatlangan bo'ladi. Shuningdek, akkreditiv shaklining kamchiliklaridan biri: akkreditiv shakli bo'yicha hujjatlar aylanishi texnik jihatdan birmuncha qiyinroq ekanligi. Bu qiyinchilik ko`pincha xalqaro doirada akkreditiv to`lov shaklida vujudga keladi. Misol uchun xalqaro tranzaksiyalarda xaridor va sotuvchi bir-birini tanimaydigan va turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan joylarda to'lov olinishini ta'minlash uchun ishlatiladi. Bunday holda, sotuvchi kredit riski va masofadan kelib chiqadigan huquqiy risk kabi bir qator risklarga duchor bo'ladi, turli qonunlar va har bir tomonni shaxsan bilish qiyinligi. Bu turdagi vaziyatdan foydalangan ayrim fuqarolar hujjatlarni soxtalashtirish orqali fribgarlik usulini ham qo'llashadi. Xaridorning oldi-sotdi shartnomasidan kelib chiqadigan xatti-harakatlari

⁹ O.A.Ortiqov va K.N.Navro`zova. "Naqd pulsiz hisob kitoblar va to`lov tizimi". - T.: Cho`lpon, 2014. - 80-b

bankka tegishli emas va uning javobgarligiga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi¹⁰. UCP600 ning 4(a) moddasida bu tamoyil aniq bayon etilgan. Bu UCP600 ning 5-moddasida ko'rsatilgan bozor amaliyoti hujjatlarida tasdiqlangan. Moliyaviy huquqning asosiy tamoyili bo'lganidek, bozor amaliyoti tomonlarning o'zini tutishining muhim qismini tashkil qiladi. Shunga ko'ra, agar xaridor yoki ularning agenti tomonidan taqdim etilgan hujjatlar to'g'ri bo'lsa, unda umuman olganda, bank qo'shimcha malakasiz to'lashi shart. Natijada, xaridorning to'lamlasligi bilan bog'liq xavfni emitent bank o'z zimmasiga oladi. Bu, shubhasiz, foydalidir, chunki emitent bank ko'pincha xaridor bilan shaxsiy bank munosabatlariga ega. Xalqaro savdoda tasdiqlangan qaytarib olinmaydigan hujjatli kreditlar tizimi ishlab chiqilgan butun tijorat maqsadi sotuvchiga sotilayotgan tovarlarni nazorat qilishdan oldin to'lash uchun kafolatlangan huquqni berishdir.

Bundan tashqari, u to'lamlaslik yoki to'lovni kamaytirish yoki kechiktirish uchun asos sifatida foydalanilgan oldi-sotdi shartnomasini bajarish bo'yicha xaridor bilan har qanday nizolarga yo'l qo'ymaydi. Buning yagona istisnosi firibgarlik bo'lishi mumkin. Masalan, insofsiz sotuvchi akkreditivga mos keladigan hujjatlarni taqdim etishi va to'lovni olishi mumkin, faqat keyinchalik u hujjatlarning soxta ekanligi va tovar shartnomaga muvofiq emasligi aniqlanishi uchun. Bu xaridorga xavf tug'diradi, lekin bu shuni anglatadiki, emitent bank taqdim etilgan hujjatlarning qonuniyligini baholashda qat'iy bo'lishi kerak.

Akkreditiv shakl xorijiy mamalakatlarining qonunchiligida qanday tartibga solingan ?

Akkreditiv shakl bo'yicha Amerika Qo'shma Shtatlar qonunchiligiga to'xtalsak, Amerika Qo'shma Shtatlardagi (AQSh) ko'pchilik yurisdiksiyalar Yagona Tijorat Kodeksining (UCC) 5-moddasini qabul qilgan. Ushbu nizomlar bozor amaliyoti qoidalari, jumladan UCP va ISP98 bilan ishlash uchun mo'ljallangan. Ushbu amaliyot qoidalari tomonlarning kelishuvi bilan bitimga kiritilgan. UCP ning so'nggi versiyasi 2007 yil 1 iyuldan kuchga kirgan UCP600 hisoblanadi. UCP qonun bo'lmagani uchun tomonlar ularni o'z kelishuvlariga oddiy shartnoma qoidalari sifatida kiritishlari kerak. Biroq, ular hali ham bozor amaliyotining muhim qismini tashkil qiladi va Moliyaviy qonunni hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bürgerliches Gesetzbuch, Germaniya fuqarolik kodeksi akkreditivlarga

¹⁰ Ficom S.A. v. Socialized Cadex [1980] 2 Lloyd's Rep. 118

bevosita murojaat qilmaydi. Germaniya sud amaliyoti shuni ko'rsatadiki, emitent bank va mijoz o'rtasidagi munosabatlar bitimni bajarish bo'yicha shartnoma bo'lsa, emitent bank va xaridor o'rtasidagi munosabatlar qarzni va'da qilishdir¹¹.

1911-yilgi Shveysariya Fuqarolik Kodeksida akkreditivlar to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilmagan, o'sha paytda mamlakatda hali kam uchraydigan akkreditivlar. Oxir-oqibat sudlar qurilmani mandat (Auftrag) va to'lash uchun ruxsatnoma (Anweisung) gibridlari sifatida ko'rib chiqdilar.

Akkreditivlar Amerika Qo'shma Shtatlarida Birinchi jahon urushi davrida umumiy maishiy foydalanishga kirdi, garchi ular Amerika tashqi savdosida bir muncha vaqt oldin qo'llanilgan bo'lsa-da. Nyu-York shtati tarixan AQShda akkreditivlar bo'yicha eng muhim va izchil sud amaliyotiga ega bo'lgan, chunki bu Nyu-York banklarining xalqaro savdodagi o'rni tufayli¹². 1920-yilgi Nyu-York bankirlarining tijorat kredit konferensiyasi Qo'shma Shtatlardagi yirik banklar uchun ixtiyoriy akkreditiv qoidalarining birinchi to'plamini taqdim etdi, ammo bu banklar 1938-yilga kelib xalqaro UCP standartiga o'tishdi. Biroq hali hamon qonunchiligimizda akkreditivning ayrim jabhalarida bo'shliq mavjud. Agarda yuqorida havola etilgan xorijiy tajribalardan foydalangan holatda bizning qonunchiligimizga ham qo'shimchalar kiritilsa, akkreditiv to'lov shaklida vujudga keladigan fribgarlikni oldini olgan bo'lardik.

¹¹ Grassi, Paolo S. (1995). "[Letter of Credit Transactions: The Banks' Position in Determining Documentary Compliance-A Comparative Evaluation under US, Swiss and German Law](#)". *Pace International Law Review*. 7: 81–127

¹² Harfield, Henry (Fall 1962). "[Code Treatment of Letters of Credit](#)". *Cornell Law Quarterly*. 48: 92–107

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chadsey, Horace M. (1954). ["Practical Effect of the Uniform Commercial Code on Documentary Letter of Credit Transactions"](#). University of Pennsylvania Law Review. 102 (5): 618–628. [doi:10.2307/3310135](#). [JSTOR 3310135](#)
2. McKeever, Kent; Ditcheva, Boriana (October 2006). "The Circular Letter of Credit". [library.law.columbia.edu](#). Retrieved 2018-10-31
3. Doniyorbek, I. (2022). MAJBURIYATNI BAJARMAGANLIK UCHUN JAVOBGARLIKNI QO'LLASH MUAMMOLARI.
4. Barnes, James G.; Byrne, James E. (Spring 2001). "E-Commerce and Letter of Credit Law and Practice". *The International Lawyer*. 35: 23–29
5. ¹ Kozolchyk, Boris (Summer 1992). ["The Paperless Letter of Credit"](#). *Law and Contemporary Problems*. 55 (3): 39– 101. [doi:10.2307/1191864](#). [JSTOR 1191864](#)
6. Abdixakimov, I. (2022). Cyber Crimes in Digital Economy. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 1(1), 1-5.
7. Javier Blas & Jack Farchy (2022). *The World for Sale*. Penguin Books. p. 61
8. Abdikhakimov, I. (2023). Legal Aspects of Social Media Marketing Contracts. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 4(1), 125-130.
9. Mehmonov, K. M., & Musaev, E. T. (2021). Legal Regime of Digital Rights. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1683-1686.
10. Mualliflar jamoasi "Fuqarolik huquqi" darslik 2-qism. –T.: "Adolat", 2007. -406-b
11. O.A.Ortiqov va K.N.Navro`zova. "Naqd pulsiz hisob kitoblar va to`lov tizimi". - T.: Cho`lpon, 2014. - 77-b
12. Imomniyozov, D. B. O. G. L. (2021). IKKIYOQLAMA SOLIQQA TORTMASLIK PRINSIPINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 1174-1182.
13. Hashim, Rosmawani Che (August 2015). ["The UCP 600 rules in Letter of Credit"](#) (PDF). University of Malaya. Retrieved 31 October 2017
14. O.A.Ortiqov va K.N.Navro`zova. "Naqd pulsiz hisob kitoblar va to`lov tizimi". - T.: Cho`lpon, 2014. - 80-b
15. Ficom S.A. v. Socialized Cadex [1980] 2 Lloyd's Rep. 118
16. Abdikhakimov, I. (2023, January). Trademark and copyright infringements in social media. In *Science-Zone Online Conferences* (Vol. 1, No. 1, pp. 187-200).
17. Мехмонов, К. М. (2021). САНОАТ МУЛКИ ОБЪЕКТЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШНИНГ ДОКТРИНАЛ АСОСЛАРИ. *ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, 6(4).
18. Toshmuxammatov, A., & To`xtayev, O. K. (2022). JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING IJTIMOIIY VA HUQUQIY ZARURIYATI. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 1(1), 5-16.